

**АЛЕКСАНДРАР БЕЛИЋ – 110 ГОДИНА ОД ПОЈАВЕ СРПСКОГ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА**
Зборник радова са истоименог научног скупа

Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ

Главни и одговорни уредник
Доц. др Гордана Ћигић

Уређивачки одбор

Проф. др Јордана Марковић
Филозофски факултет у Нишу

Проф. др Недељко Богдановић
Филозофски факултет у Нишу

Проф. др Недежда Јовић
Филозофски факултет у Нишу

Др Марина Јуришић
Институт за српски језик САНУ у Београду

Доц. др Татјана Трајковић
Филозофски факултет у Нишу

Рецензенти

Проф. др Жарко Бошњаковић
Филозофски факултет у Новом Саду

Проф. др Софија Милорадовић
Филозофски факултет у Нишу

Др Рада Стијовић
Институт за српски језик САНУ у Београду

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

АЛЕКСАНДРАР БЕЛИЋ – 110 ГОДИНА ОД ПОЈАВЕ СРПСКОГ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА

Зборник радова са истоименог научног скупа

Приредила
Јордана Марковић

Ниш
2017

Зборник радова са научног скупа *Александар Белић – 110 година од појаве Српског
дијалектолошког зборника*,
одржаног од 17. до 18. априла 2015. године у Нишу.

САДРЖАЈ

Срето Танасић ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКА ДИЈАЛЕКАТСКА ОБЛАСТ У СРПСКОМ ДИЈАЛЕКТО- ЛОШКОМ ЗБОРНИКУ	9
Слободан Реметић АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ И СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА	17
Јордана Марковић ДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА ПОСЛЕ БЕЛИЋА	27
Недељко Богдановић ДИЈАЛЕКАТСКА ТВОРБА	31
Љубисав Ћирић ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ СТАТУС ПОЛУГЛАСНИКА У ДАНАШЊЕМ ГОВОРУ ЛУЖНИЦЕ	37
Радивоје Младеновић ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА СА НЕСИСТЕМСКОМ МНОЖИНОМ У СЕВЕРНОШАРПЛА- НИНСКИМ И МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКИМ ГОВОРИМА	43
Јордана Марковић ПИСАНИ ЈЕЗИК ЗАПЛАЊАЦА С ПОЧЕТКА 20. ВЕКА	53
Јаворка Маринковић ВРАЊСКИ АКЦЕНАТ НА ОНОМАСТИЧКОМ МАТЕРИЈАЛУ ОД БЕЛИЋА ДО ДАНАС	63
Надежда Јовић БЕЛИЋЕВИ ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ У СВЕТЛУ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ДИЈАХРОНИЈЕ	71
Марина Јуришић ПОСТЕРИОРНОСТ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА	83
Татјана Трајковић ПРОУЧАВАЊЕ ГРАДСКИХ ГОВОРА НА ПРОСТОРУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ОБЛАСТИ	93
Тања Милосављевић СУФИКСИ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ У ДОМЕНУ НОМИНАЦИЈЕ ЧОВЕКА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА (ДИЈАХРОНИЈСКИ И СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ)	101
Ана Савић-Грујић СТЕПЕН ОЧУВАНОСТИ ПОЛУГЛАСНИКА И ПАЛАТАЛИЗОВАНИХ СУГЛАСНИ- КА <i>К</i> , <i>Г</i> У ТИМОЧКО-ЛУЖНИЧКИМ ГОВОРИМА	113
Марина Јуришић, Јордана Марковић ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА ОД 1992. ДО 2014. ГОДИНЕ	127

СУФИКСИ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ У ДОМЕНУ НОМИНАЦИЈЕ ЧОВЕКА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА (ДИЈАХРОНИЈСКИ И СИНХРОНИЈСКИ АСПЕКТ)

Семантичко поље 'човек' представља неисцрпни корпус именичких експресива којима се у српским народним говорима означава особа према неком спољашњем (телесном) или унутрашњем (психичком, моралном, интелектуалном) својству. На призренско-тимочком дијалекатском простору пратићемо дистрибуцију суфикса субјективне оцене са дијакхроничког и синхроничког аспекта. Праћењем развоја суфикса позитивне и негативне оцене од Белића до данас могуће је уочити извесне законитости деривационих процеса у семантичкој категорији именовања човека, доминацију и продуктивност појединих наставка, као и пресемантизацију примарно неутралних именичких суфикса који у додиру са експресивном основом добијају конотативни карактер.

Кључне речи: Експресиви, суфикси субјективне оцене, призренско-тимочки говори.

Деценију уназад све већу пажњу дериватолога, лексиколога, семантичара закупаља слој експресивне лексике у савременом српском језику и његовим дијалектима. У домаћој лингвистичкој литератури, на основама савремених славистичких језичких теорија развили су се нови правци сагледавања проблематике експресива и њихове обраде у стандарним и дијалекатским речницима. Полазећи од традиционалног лексичко-граматичког приступа, аутори анализу овог лексичког типа спроводе у оквирима семантичко-прагматичког модела. Модерне анализе, поред описа творбено-семантичке структуре, при чему се истичу граматичка својства лексичких јединица, уочавају и ситуационе, контекстуалне услове у којима се актуелизира експресивно-емотивно значење лексема (Драгићевић 2001; Клајн 2003; Ристић 2004; Гортан-Премк 2004; Ћорић 2008; Јовановић 2010; Штасни 2013). Феномену експресивности приступа се са становишта когнитивизма и антропоцентризма, који се заснива на аксиому да сваки појам означен језиком одражава и човеков однос према њему. Разматрајући статус експресива у савременом српском језику, С. Ристић истиче да је за њихову реализацију битан субјекат именовања, те да је за њихово функционисање поред адресанта важан и адресат, с обзиром на то да се јављају као експоненти експресивног говорног чина (Ристић 2004: 87). Стога, осим дескриптивног и аксиолошког значења, експресивне номинационе јединице садрже и емоционално значење, које носи информацију о емоционалном стању субјекта именовања у моменту говора. Конотативни макроплан експресивних језичких елемената укључује компоненте субјективне оцене двоструке модалности – опште оцене засноване на параметру добро / лоше и емоционалне оцене базиране на параметру волим / не волим.

* tanja77nis@gmail.com

** Овај рад настао је по пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете и науке Републике Србије.

Когнитивну заснованост оцене експресива чине стандарди и стереотипи језичке заједнице, који као културни слојеви одражавају реалност језичке слике света (Ристић 2004: 24).

Дискурси у којима функционишу експресивне јединице најчешће се везују за разговорни идиом. Експресивност се најдиректније испољава у непосредним комуникативним ситуацијама и у дијалекту, што дијалекатски лексички систем чини квантитативно богатијим номинацијама субјективне оцене у односу на стандард. За разлику од аксиолошки неутралних јединица, које са фиксираним степеном својства у односу на прототип функционишу у централној зони сваког лексичко-семантичког поља, стилски маркиране јединице на емотивној скали оцене имају колебљив статус и гравитирају ка околјезгреном појасу као другостепене номинације. Номинативни инвентар српског језика који припада семантичком пољу 'човек' представља неисцрпни корпус придевских и именичких експресива, који је послужио као полазна грађа за многа творбено-семантички и семантичко-прагматички оријентисана истраживања стандардне и дијалекатске лексике. Експресивним јединицама интегрисаним архисемом 'човек' означава се особа према неком спољашњем (телесном, узрасном, гендерном), унутрашњем (психичком, моралном, интелектуалном) својству или социјалној улози.

Један од начина формирања именичких експресива реализује се на деривационо-семантичком плану – суфиксацијом, где се творбени формант јавља у улози најмаркантнијег сегмента лексичке и семантичке структуре деривата. Истраживање творбених, примарних експресива и модела њихове деривације ареално је ограничено на призренско-тимочку говорну зону. На том дијалекатском простору пратићемо дистрибуцију суфикса субјективне оцене са дијахронијског и синхронијског аспекта. Стању приказаном у *Дијалектима источне и јужне Србије* А. Белића придружићемо хронолошки близак лексички материјал (Збирка речи из Призрена Д. Чемерицића), а њима конфронтирати синхронијски пресек пејоративно конотиране лексике из јабланичког говора (приказан у радовима Р. Жутић о пејоративима за мушка и женска лица) и дијалекатске творбене форманте упоредити са еквивалентима у стандардном језику (према класификацији И. Клајна и творбено-семантичким разматрањима Р. Драгићевић, С. Ристић, Б. Ћорића, В. Јовановић). Пратићемо она обележја конотативности која се испољавају на формалном плану и која се препознају као семантичке компоненте експресивности ван контекста, размотрити ефекте семантичке спојивости пејоративне основе и неутралног суфикса, односно пејоративне творбене основе и експресивно обојеног суфикса, као и прагматичке услове у којима се реализује експресивно значење речи.

Белићев експресивни дијалекатски лексички фонд углавном кореспондира са реалијама из материјалне сфере, тако да је атрибутивно маркирање човека по некој наглашеној телесној или душевној особини сведено на илустрације општијег типа, којима се особа обележава, пре свега по гендерној и узрасној припадности, а у самом именовању скривено је присутан комплекс моралних квалификација. Ретки су примери *nomina attributiva* у *Дијалектима источне и јужне Србије* којима се човек обележава по неком карактеристичном физичком или духовном својству.¹ За критеријум класификације суфикса Белић узима сугласник на који се суфикс завршава (Белић 1905: 362), без обзира на мушко-женску референцију. Из пописа наставака који се најчешће јављају у југоисточним говорима издвајамо методом приказа по значењу само

¹ Разлог овоме треба тражити у ванјезичкој стварности и узети у обзир говорни тип који преовладава на терену у комуникативној ситуацији чији су учесници између академски стручњак који прикупља грађу и информатор – носилац дијалекта.

експресивно нијансиране творбене форманте, које и сам Белић стилски маркира као пејоративне, деминутивне или хипокористичне.

Суфикси негативне оцене са пејоративном конотацијом за означавање мушких лица забележени код Белића су: *-ик* (*бедник, гладник, залудњик* (=беспослен човек)), *-ник* (*пропасник* (=несрећник)), *-ина* (*мужетина*), *-љак* (*родљак*), и са проширењем *-урљак* (*момчурљак*) и *-ужљак* (*момчужљак*), *-ља* (*љжља*), *-ија* (*бађавија*), *-итина* (*муштина, момитина, пастиритина*); а за женска лица *-ина* (*девојчина*), *-ача*; сложени: *-етина* (*заветина, женетина*), *-чина, -урина* (*женскурина*), *-љак* (*девојжљак, девојчљак, девојшљак*), *-урљак* (*девојчурљак*), *-итина* (*женитина*).

Директна пејоративна маркација остварена је наставцима *-љак, -урљак, -ужљак, -ља, -ина*, односно сложеним суфиксима за грађење номинација женског рода *-етина, -урина*, који се могу третирати као суфикси негативне оцене. Специфичност творбеног форманта *-итина* у призренско-тимочким говорима је у способности да гради збирне именице пејоративне конотације. Суфикс *-ик, -ник* примарно су неутрални и покривају више творбено-семантичких категорија, али у домену *nomina attributiva* могу добити пејоративни карактер ако ступају у везу са негативно конотираном творбеном основом. Пејоративност семантичког садржаја творбене основе, била она придевска или именичка, преноси се на творбени формант, који постаје експресивно нијансиран.

Највећу фреквентност у процесу деминуције постиже наставак *-џк*, који и Белић квалификује као најчешћи и најобичнији деминутивни суфикс (*вириџк* („детенце”), *браџк, дететџк, детињџк, момџк, мужџк*). За разлику од високе продуктивности коју има *-џк* на простору југоисточне Србије, његов моциони парњак *-ка* у овим говорима је у великој мери изгубио деминутивност. Белић овај процес десемантизације суфикса *-ка* објашњава губљењем основних простих речи од којих је форма са *-ка* изведена или чињеницом да је дериват добио, донекле, друго значење према основној речи. Своје теоријско разматрање Белић поткрепљује лексичким материјалом са терена, где као деминутиве издваја само лексеме *стринка* и *унучка*. Деминутивно семантичку вредност реализују и творбени форманти *-ић* (*момчић, унучић*), *-ица* (*бабица*) и у сложеној форми којом се истиче хипокористична нијанса значења *-ичка* (*бабичка*)², затим *-инка* (*сироти́нка*) и *-ушка* (*госту́шка*).

Релативно је кратак (четврт века) хронолошки размак између Белићевог боравка на терену и Чемерикићеве лексичке грађе из Призрена, која показује да је највећи број атрибутивних именица изведен неутралним суфиксима, који у контакту са пејоративном основом, најчешће придевском, попримају експресивност мотивних речи.

Примарно неутралне суфиксалне морфеме у контакту са пејоративним основама пресемантизују своје основно значење у конотативном смеру. Нископродуктивним суфиксима субјективне оцене *-оња* (*грдóња, дугóња, главоња*), *-ило* (*грдíло*), *-ул'а* (*грдóл'а, гадóл'а, бесну́л'а, маниту́л'а*), *-уша* (*дебел'уша, -ач'а* (*алапáч'а, сјртукáч'а*), *-ајка* (*таралáјка, дембел'áјка*), *-етина* (*курветíна, куч'кетíна*), *-еитина* (*курвеишíна*), *-еиша* (*катил'éша, мрзéша, изéша*), интензивира се особина исказана мотивним придевом и у значење деривата уноси виши степен пејоративности. Употребом експресивно обојених творбених форманата постиже се снажнији интензитет емоционалног односа и субјективног става према номинату и исказује виши степен експресивности, него номинационим јединицама које припадају творбеном типу

² Сложени наставак *-ичка*, карактеристичан за говоре на југоисточном ареалу српског језичког простора, показује да је *-ка* првобитно имао деминутивно значење, „јер иначе његово додавање суфиксу *-ица*, који је и сам по себи деминутивни наставак, не би имало смисла” (Белић 1905: 375).

пејоративна творбена основа + неутрални творбени формант.³ У оцени младе женске особе значајну улогу играју екстралингвистички фактори, односно морални кодекс и колективни етички стандарди. Аксиолошки план значења условљен је елементима изванјезичке стварности, минимално одступање од важећег и друштвено прихватљивог начина понашања изазива осуду и гнушање јавности, што на језичком нивоу актуелизира сему негативне субјективне оцене (осуда) и емотивну компоненту (гнушање, презир). Именовања *девојч'етина*, *девојчина*, *девојч'иште*, *девојч'ура*, *девојч'урина* укључују и експресивну компоненту стилског типа (номинатор обележава номината експресивним именом са негативном конотацијом) и експресивну компоненту прагматичког типа (номинатор чини то на такав начин да и особи и другима буде јасан његов став). Комбиновање пејоративних суфикса доприноси афективности и јачем интензитету емоционалног изражавања субјективног става. Конотативни део семантичке структуре деривата којима се особа обележава по полу и узрасту у Чемерикићевом корпусу показује тенденцију ка позитивној субјективној оцени, којом се изражава наклоност према денотатима млађе узрасне доби (*бѣпч'е*, *рул'ч'е*, *двегодишњач'е*, *двогоч'е*, *алтњч'е*, *банч'е*, *девојч'е*, *мушкарч'е*, *шипарч'е*, *бебѣнце*, *детѣнце*, *бисѣрко*). Примери илуструју фреквенцију деминутивних творбених форманата у призренском говору, где потпуно доминирају форме са *-ч'е*.

Дуалистичка природа човековог интелектуалног, емотивног и моралног устројства рефлектује се на језичкој слици света преко лексичке поларизације. Бинарни опозитни принцип на коме је саздан људски карактер видљиво се одражава на лексикон српског призренског говора и у семантичком и у деривационом смислу. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које имају одговарајућу идеографску вредност и граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке, по моралним стандардима прве половине XX века. Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани, што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног типа које се процењују негативно у односу на прототип (*нерабоиштија*, *мрзешиа*, *залудник*, *дембел'ана*, *бадијави'ија*, *локмац'ија*, *дембел'ка*, *дембел'ајка*, *дембел'уша*, *бадијави'ика*, *сиртукач'а*, *гладнич'ина*, *изешиа*, *алавко*, *алосија*, *гладница*, *алавица*). У поређењу са семантичко-деривационим системом *nomina attributiva* базираним на карактерним својствима човека у стандарду (Штасни 2013: 168), примећујемо извесне законитости у творби именица ове врсте. Паралелу налазимо у фреквентности наставака *-(н)ик* / *-(н)ица*, који се најчешће комбинују са придевским основама, и у продуктивности творбених форманата *-ац*, *-ко*, *-ија* / *-ица*. Призренска лексика носи специфична обележја, која се испољавају у аутентичној употреби експресивних наставака *-ија* (*поруганија*, *оростија*, *нерабоиштија*, *алосија*, *и'увендија*), *-лија* (*богал'ија*, *себапл'ија*, *ч'ифтел'ија*), *-ка* (*катил'ка*, *зијанч'арка*, *глотешика*

³ Лексичке јединице којима се квалификује човек на основу маркантне телесне особине или истакнутог дела тела најчешће су деривати са придевом као мотивном речи. Све именице које припадају овој лексичко-семантичкој групи су именице субјективне оцене, а већина њих је пејоративно конотирана. Пејоративност, обично садржана у творбеној основи, преноси се на неутрални суфикс и експресивно боји новонасталу именицу којом се квалификује носилац непожељне особине. Према облицима на *-ко* (*дебелко*, *глуавко*) он *-ац* (*гегаваци*, *грбаваци*) за мушки род суфиксима *-ка*, *-ица* изведене су именице којима се означавају особе женског пола (*дебел'ка*, *глуал'ка*, *грбавка*, *мрсол'ка*; *гегавица*, *сил'авица*, *глуавица*, *грбавица*, *крњавица*, *рилавница*, *дрл'авица*). Једнокоренске суфиксалне творенице са овим творбеним формантима фигурирају као дублетне форме (*ч'кул'а* / *ч'кул'авко*; *гегавко* / *гегаваци*; *ч'ел'афко* / *ч'ел'аваци*; *дрл'а*, *дрл'авко* / *дрл'аваци*; *мрсол'ко*, *мрсол'авко* / *мрсолавац*; *л'игавко* / *л'игаваци*; *дебел'ка* / *дебел'ица* / *дебел'ајка*; *кривач'а* / *кривка*; *глуавица* / *глуал'ка* / *глуач'а*; *глуфтѣрка* / *глуфтерајка*; *ч'оравица* / *ч'орајка*; *грбавка* / *грбајка* / *грбавица*; *мрсол'авка* / *мрсол'авица*; *бргозборница* / *бргозборка*).

дембел'ка), -еша (катил'еша, мрзеша, изеша), -уша (дембел'ајка, дембел'уша, пепел'уша -андра копил'андра). Ниску продуктивност бележе пејоративни суфикси -ајка (дембел'ајка), -ач'а (сјртукач'а), -етина (курветина, куч'етина), -ештина (курвештина). Творбени модели којима се гради лексика за исказивање негативног става укључују комбиновање домаћих и турских придевских и именичких основа са домаћим и турским суфиксима, при чему се експресивна вредност деривата заснива на пејоративности мотивне речи или настаје као последица семантичког спајања одређених форманата.

Вредност оцене релативизирана је према норми, према прототипу, и зато компонента апсолутне оцене изражава специфичност колектива, који творебеним и семантичким процесима варирања производи блискозначнице да означи оно што је непожељно, „ненормално”, што се не уклапа у оквире прототипа и тиме га пејоративно маркира. Одступање од норме и социјално неприхватљиве особине услов су за формирање негативног суда и негативне субјективне оцене. Фокусирање пажње представника дијалекта на једну карактеристичну пожељну или непожељну црту прераста у главно обележје личности по којем је одређена особа перципирана у друштвеној заједници и одговарајућим језичким знаком обележена. Репертоар негативне номинације у призренском говору неупоредиво је обимнији у односу на систем јединица позитивне оцене. Оваква (не)пропорционалност одговара стању у другим српским народним говорима (Жугић, 2009, 2010) и књижевном језику (Драгићевић 2001; Штасни 2013).

Синхрони пресек система експресива на призренско-тимочком ареалу даје Р. Жугић кроз творбено-семантичку анализу пејоратива за мушка и женска лица у јабланичком говору (Жугић, 2009, 2010). На корпусу дијалекатских пејоративних лексичких јединица мотивисаних непожељним физичким и карактерним особинама, ауторка прати однос пејоратива са продуктивним суфиксалним морфемама за мушка лица (-ко, -ља, -оња и -ча) и женска лица -ка (аљавка, бандоглавка, грбавка), -ла (грбла, ћорла, штрочла), и -ица (неработница, безосрамница, пакосница), према експресивима деривираним нископродуктивним суфиксима -ан (брнсан, мрсољан, сиван), -ник (дрчник, пакосник, изешник), -ар (стипсар, курвар, чкембар), -ач (шљокач, мајач, мрдач), -(-ј)ак (брзак, љутак) / -ољак (гољак, црцољак), -ија (бађавија, мација, големџија), -лија (арчлија, сакатлија, манлија), -аш (големаш, лакмаш, мукомаш), -арош (скитарош), -ез (крњез), -ина (курварина); односно -отина (замлатотина, липсотина, уалотина), -уља (бесуља, побегуља), -ача (копиљача, вампирача, модрача), -чина, -етина (кучкетина), -иња (божјакиња, -ојла (прерипојла, завидојла), -уша (божјакуша). Закључци које ауторка износи показују тенденцију неутралних суфикса да се везују за пејоративне творбене основе, а да су нископродуктивни суфикси, по правилу, носиоци пејоративног значења, којима се интензификује експресивност творбене основе за коју се везују и на тај начин се образују деривати који изражавају виши степен пејоративности од високопродуктивних, примарно неутралних суфикса чија је пејоративност настала као резултат њиховог контакта са пејоративном творбеном основом. Запажена је семантичка еквивалентност једнокоренских пејоратива од високопродуктивних и нископродуктивних суфикса (аздисотина / аздисанка, беснуља / бесница), као и ступање у синонимске односе једнокоренских и разнокоренских пејоративних јединица (бесуља / врторепка / вуксетина / копиларка / мрдачка...).

У поређењу са семантичко-деривационим системом *nomina attributiva* у дијалекту, стање у стандардном језику се битно разликује, посебно у сегменту експресивне лексике и творбених форманата којима се она изводи. Преглед суфикса И.

Клајна укључује наставке са деминутивно-хипокористичким значењем *-ић* (*мужић*), *-ица* (*женица*), *-енце* (*детенце*), *-че* (*момче*, *девојче*), а као аугментативно-пејоративни квалификовани су суфикси *-ина* (*војничина*), *-чина* (*лажовчина*), *-етина* (*бабетина*), *-ура* (*девојчура*) (Клајн 2005: 180–183). Суфиксални творбени форманти који у дијалекту учествују у грађењу пејоративних деривата, попут оних високопродуктивних које наводи Р. Жугић, И. Клајн региструје у другим лексичко-семантичким категоријама. Наводећи лексеме које особу маркирају по неком негативном својству и имају изразит негативни денотативно-конотативни садржај (*издајник*, *клеветник*, *отпадник* (Клајн 2003: 159); *беспосличар*, *сплеткар*, *курвар*, *коцкар* (Клајн 2003: 41–45), *грдуља*, *погануља*, *прзнуља* (Клајн 2003: 195), Клајн експлицитно не истиче њихову експресивну вредност. Међу именицама пејоративне семантике евидентира деривате настале суфиксима *-(j)ак* (*дивљак*, *особењак*, *покварењак*), *-аш* (*батинаш*, *цвикераш*, *фотељаш*), *-иња* (*просјакиња*). Шаљивим или ироничним квалификатором стилски су обележене номинације са суфиксом *-лија* (*факултетлија*, *универзитетлија*, *пубертетлија*) (Клајн 2003: 145–146), *-уља* (*побегуља*, *попишуља*, *смејуља* (Клајн 2003: 195)).

У језику функционишу облици који чине стилску резерву и функционишу напореда са фреквентнијим неутралним еквивалентом. Маркирани члан пара *политичар* / *политикант*, *музичар* / *музилант*, и поред исте основе и исте категоријалне припадности (вршилац радње), има додатно значење ироније, ниподаштавања, поруге. Носилац стилске обојености изведенице је формантски део, суфикс *-ант*. Код пејоративних лексичких парова типа *глупан* / *глуперда*, *бунитељ* / *бунџија* творбена основа је носилац експресивног садржаја у примерима *глупан* и *бунитељ*, док деривирани номинације са суфиксалним морфемама *-ерда* и *-џија* показују виши степен стилске маркираности. Јачи интензитет експресивности остварују деривирани чланови у лексичким паровима *кретен* / *кретенчина*, *лопов* / *лоповчина*. Индикатор стилске маркираности изведеница какве су филмација, брајлија, парајлија, главоња, брконоја, по мишљењу Б. Ћорића није деривациона основа већ суфикс, што значи да творбени форманти *-џија*, *-лија*, *-оња* могу директно да обликују конотативни аспект значења појединих лексема у домену номинације човека. Ћорић даље истиче важност контекста за актуелизацију експресивности творбеног форманта и за реализацију одређеног типа аксиолошког значења изведене речи. У зависности од говорне ситуације, на пример, лексеме формиране аугментативним суфиксима *-ина* / *-чина*, могу добити сасвим супротно експресивно значење (*војничина*, *официрчина*, *људина*). Експресивни ефекат постиже се додавањем деминутивног суфикса *-ић* у категорији занимања (*професорчић*, *лекарчић*), при чему носилац обележен значењем основинске речи унижава, а његова стручна квалификација подвргава исмевању.

У одређивању интензитета експресивности значаја има и структура суфикса. Овакву тврдњу Ћорић потврђује мотивисаним именицама *женица* (*жена* + *-ица*) и *женичица* (*женица* + *ица*), са редуплицираним суфиксима деминутивног значења, при чему примарни суфикс поседује емотивну обојеност, а секундарни испољава јачи степен стилске обојености. Узрок стилске маркираности изведеница може бити комбиновање генетски различитих елемената. Такве су хибридне формације са домаћом основом и страним суфиксом *дрматор*, *гњаватор*, *шљакатор*, *гребатор* (Ћорић 2008: 177–180). Осим у стандардном језику, Ћорић се бави и типовима творбе експресива у супстандарду, испитујући творбено-семантичке могућности форманата *-(ар)ош*, *-атор*, *-ишка*, *-ијанер*, који имају маргиналну улогу у стандарду, али су веома продуктивни у разговорној сфери. Стилску маркираност *nomina attributiva* и *nomina agentis* добијених помоћу суфикса *-(ар)ош* у свакодневној комуникацији (*женскарош*, *жицарош*, *сплеткарош*, *мућкарош*, *лактарош*), аутор објашњава експресивним

значењем мотивних речи. Конотативна компонента именица изведених суфиксом *-атор* такође је смештена у творбеној основи (*дрматор, шљакатор, гњаватор, гребатор*). Изражену експресивну вредност садрже наставци *-ишка* и *-ијанер* у омладинском жаргону (*косијанер, вискијанер, биоскопијанер*) и стилски директно маркирају дериват. Појачану експресивност жаргонска лексика остварује помоћу суфикса турског порекла *-иџа* и *-лија* (*мрежаџија* „трагалац по интернету”, *светаџија* „уредник вести из света на ТВ”; *сликаџија* „фоторепортер”; *михадлија*) (Ђорић 2008: 182–187).

Осим уочавања деривационих модела грађења деминутивне и аугментативне лексике, В. Јовановић узима у разматрање и семантичко-прагматичке услове реализације у којима се актуелизује емотивно значење деминутива и аугментатива, и то не само у савременом књижевном језику већ и у народним говорима старијег типа (призренско-тимочким и косовско-ресавским). Аутор прави паралелу између продуктивних и непродуктивних творбених модела у стандарду и дијалекту, истичући апсолутну доминацију деминутивног суфикса *-ак / -џк* на говорном ареалу југоисточне Србије, као и високу фреквентност суфикса *-иште* у грађењу именица са пејоративном семантиком и то у домену антропографске лексике (*детиште, људиште*), који у стандарду ретко има аугментативну вредност. Поједини непродуктивни творбени форманти са становишта савременог језика карактеристични су за народне говоре. (*-ерина, -ушина, -урда, -ескара (људескара)*). Јовановић износи запажање слично Ђорићевом у вези са укрштањем на пољима квантитета и квалитета (*докторчић* има пејоративно значење, а *људина* позитивно), где долази до непклапања формалног израза и садржаја. Такође, истиче значај контекста за реализацију стилске вредности именица субјективне оцене, јер у одређеним говорним ситуацијама негативна оцена мотивне речи може бити потпуно неутралисана, а деминутивни садржај (*гадић, лоповчић, мангунчић*) модификован у хипокористични и позитивно конотиран. Аутор закључује да употреба деминутива и аугментатива у комуникацији не зависи само од садржаја творбене основе и значења суфикса који се за њу везује, већ и од прагматичких момената и од сазнања о свету и човеку кодираних у свести српског човека.

Суфикси који се традиционално убрајају у суфиксе субјективне оцене а учествују у грађењу атрибутивних именица, према истраживању Р. Драгићевић су *-оња* и *-чина* граматичког женског рода и *-ишце* и *-це* средњег рода. У деривацији именица женског рода аугментативно-пејоративни форманти су једино *-ара, -уша* и *-уља* (Драгићевић 2001: 58–59), док сви остали наставци које ауторка набраја спадају у неутралне суфиксе за номинацију мушких и женских лица. Г. Штасни изводи закључак да највећу продуктивност у деривацији *nomina attributiva* мушког рода реализује суфикс *-ик*, а супстантиви женског рода најчешће су изведени наставком *-ица* у категорији номинација мотивисаних позитивним особинама. Пејоративну семантичку вредност остварују форманти *-ац, -ик, -ак / -јак, -ица, -ијан, -ко, -уша, -ара* и *-ица* у комбинацији са творбеном основом експресивног садржаја (Штасни 2013: 167–169). Ђорић 179–180).

Праћењем дистрибуције суфикса позитивне и негативне оцене од Белића до данас могуће је уочити извесне законитости деривационих процеса у семантичкој категорији именовања човека. Компаративни преглед распореда високопродуктивних и нископродуктивних суфикса у призренско-тимочкој говорној зони и стандардном српском језику наводи на тврдњу да је најзаступљенији творбени модел грађења експресивне лексике и у књижевном језику и у народним говорима експресивна творбена основа + неутрални суфикс, при чему суфикс као носилац референције поприма елементе конотативне семантичке структуре мотивне речи (именице, придева,

глагола) којом се денотира позитивна или негативна људска особина. И у дијалекту и у стандарду високу продуктивност у деривацији експресива постижу примарно неутрални суфикси *-ик / -ник -ац, -ко, -ица, -ка* и *-ица*. Дистинкција између стандарда и дијалекта испољава се у слободнијој семантичкој спојивости и већем броју комбинација између пејоративних творбених основа и форманата неутралне експресивне вредности, што се у призренско-тимочким говорима рефлектује на плану лексичког система, богаћењем дијалекатског речничког фонда једнокоренским творбеним и разнокоренским семантичким еквивалентима, а на плану језичке парадигме успостављањем синонимских веза и формирањем синонимских редова. Говори југоисточне Србије одликују се специфичном употребом појединих творбених форманата, којих нема у књижевном језику и другим српским народним говорима. Повишени степен експресивности и наглашени емотивни тоналитет имају типично дијалекатски негативно конотирани суфикси *-љак, -урљак, -ужљак, -ља, -жљак / -иљак / -чљак, -ишина, -еишина,; ача, -ајка, -иште, -урина, -отина, -иња, -ојла*, што одсликава афективност и емоционални набој разговорног стила и опуштеног, фамилијарног тона, али и потребе човека из народа да изрази свој лични став, морални суд или емотивни доживљај према носиоцу какве телесне или карактерне особине. Стога, у говорима југоисточне Србије експресивне форме надграђују и усложњавају постојећи лексички систем својеврсним деривационо-семантичким структурама. Карактеристични су и деминутивно-хипокористички творбени форманти као језичка средства којима се на овом подручју манифестује позитивно усмерена експресија *-џк, -ичка, -ишка*, са доминацијом форми на *-че, -це* и *-енце* у односу на стандардне деминутивно-хипокористичке облике. Није неуобичајено грађење именица негативне конотације суфиксима позитивне оцене *-ица (безосрамница, саможивница), -ко (ч'кул'авко, ћопавко)*, при чему се потпуно (*-ица*) или делимично (*-ко*) десемантизује њихово примарно значење. У овој категорији наставак *-ица* учествује у суплетивној моцији, градећи женске номинације паралелне са мушким на *-џ / ац*. Суфиксом *-ко* постиже се ефекат ублажавања експресивности мотивне речи. Значењска некомпатибилност, која се огледа у комбинацији контрастних семантичких садржаја основе и наставка, аутоматски доприноси експресивности.

У временском распону од једног века унутар дијалекта приметна је извесна прогресивност суфикса субјективне оцене, посебно сложених пејоративних суфиксалних морфема, којима се додатно истиче емотивни однос према негативном својству и интензивира експресивност садржаја творбене основе. У односу на Белићев лексички материјал, који дисквалификује атрибутивне именице, што нам је ускратило реалну слику деривирања у категорији именовања човека по негативном својству, и Чемерицићева грађа и синхронијска истраживања Р. Жугић потврђују разрађеност творбено-семантичких модела типа неутрална основа + пејоративни суфикс и пејоративна творбена основа + (сложени) пејоративни суфикс. Корелација између југоисточних српских говора и стандардног српског језика је остварена у доминацији негативних номинација. У домену позитивне номинације дијахронијски пресек показује изузетну продуктивност суфикса субјективне оцене на призренско-тимочком ареалу.

Табела 1. Преглед суфикса у домену номинације човека у призренско-тимочким говорима и стандарду

Суфикси	Говори источне и јужне Србије (А. Белић)	Призренски говор (Д. Чемерицић)	Јабланички говор (Р. Жугић)	Стандардни језик (И. Клајн, Б. Ђорић, Р.
---------	---	---------------------------------------	-----------------------------------	---

				Драгићевић, Г. Штасни)
Неутрални	-ик (бедник), -ник (пропасник), -ија (бађавија); -ина (девојчина), -ка	-ац (дрл'авац), -ко (дрл'авко), -а (дрл'а), -ник (бесник), -л'ија (нарафл'ија) -ија (бел'ац'ија); -ка (дембел'ка), -и'ика (бел'ац'ика) -ица, -ија (богал'ија)	-ко (ћопавко), -ча (ћорча), -ан (љиган), -ник (пакосник), -ар (стипсар), -ач (подваљач), - (-ј)ак (љутак) -ија (свађаија) -лија (арчлија), -аи (лакмаи), -арош (скитарош), -ка (грбавка) / -авка (котравка) / -анка (сиљавка) / -енка (замлатенка)/ -љивка (мрсољивка)/ -иика (свађаиика) -ајка (жутајка) -ла (дрчла)	-ац (блесавац), -ак (мутљак), -ар (сплеткар), -ан, -ник (дрзник), -ија, -ко (блесавко), -аћ (матораћ), -о (бленто); -ло (блебетало) -ица (блесавица), -ка (маторка),
Аугментативни и пејоративни	-љак (родљак), -жљак / -чљак / -шљак (девојжљак, девојчљак, девојшљак) -урљак (момчурљак), -ужљак (момчужљак) -ља (љжља); -етина (мужетина), -ишина (муишина)	-ач'а (сијртукач'а), -ајка (дембел'ајка), -ул'а (гадул'а), -еша (катил'еша), -етина (кучкетина), -ештина (курвештина) -иште (девојч'иште), -ура (девојч'ура), -урина (девојч'урина)	-ља (шашља), -оња (патроња); -отина (замлатотина), -уља (беснуља), -ача (копиљача), -чина (неработчина), -етина (женетина), -иња (божјакиња), -ојла (завидојла), -уша (мандаруша).	-ина (војничина), -оња (главоња) -чина (лажовчина), -етина, -ура, -ара (блентара), -уша (дебелуша) -уља (празнуља) -(ј)ак (чудак, сметењак, себичњак)

Деминутивни и хипокористички	-љк (братљк), -ић (момчић), -ушко (гостушко) -ица (бабица), -ичка (бабичка), -инка (сиротинка) -че (слушче) -це	-че (девојч'е), -ко (бисерко), -енце (бебенце)		-ић (мужић), -чић (синчић), -ица (женица), -енце (детенце), -че (момче), -ичак (добричак) -ица (добрица)

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб I, Београд.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, Књ. 18, Београд.
- Жугић 2009: Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 52, 81–106.
- Жугић 2010: Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Матице српске за славистику*, 78, 219–237.
- Жугић 2014: Р. Жугић, Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору, *Зборник радова Филозофског факултета XLIV* (2), 295–314.
- Јовановић 2010: В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.
- Клајн 2005: И. Клајн, *Грамматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ристић 1996: С. Ристић, Типови експресивне лексики у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог*, 52, 57–78.
- Ристић 2004: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ћорић 2008: Б. Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.
- Штасни 2007: Г. Штасни, Атрибутивне именице (*nomina attributiva*) у српском језику, *Српски језик* 12/1–2, 469–483.
- Штасни 2011: Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54, 167–180.
- Штасни 2013: Г. Штасни, Речи о човеку (Номинација човека у српском језику), Филозофски факултет, Нови Сад.

Tanja Milosavljević

SUFFIXES OF SUBJECTIVE ASSESSMENT IN THE DOMAIN OF THE NOMINATION OF A
MAN IN PRIZREN/TIMOK SPEECHES (DIACHRONIC AND SYNCHRONIC ASPECT)

Summary

The semantic field „a man” presents an endless corpus of nominal expressions which are used in Serbian traditional speeches to signify a person according to some external (corporal) or internal (psychological, moral, intellectual) feature. The research of the creative, primary expressions and the models of their derivations is spaciouly limited to prizren-timok zone of speech. That dialectical space will be involved in following the distribution of suffixes of subjective assessment from diachronic and synchronic aspect. The state which is presented in *The Dialects of eastern and southern Serbia* by A. Belić will be joined by chronologically close lexical material (Collection of words from Prizren by D. Čemerikić), and they will be confronted with the synchronic intersection of pejoratively connoted lexics from Jablanica speech (pesented in the works by R. Žugić about pejorative forms for male and female persons) as well as the dialectical creative formants should be compared with the equivalents in the standard language (according to the classification by I. Klajn and creative – semantic considerations made by R. Dragičević, S. Ristić and B. Ćorić). Following the development of the suffixes with positive and negative assessment from Belić till present time, it is possible to notice certain rules of derivational process in the semantic category of nominating the man, domination and productivity of individual endings, as well as presemantization of the primarily neutral nominal suffixes which in connection with the expressive base receive connotative character. We are going to follow the marks of the connotativity which are manifested on the formal plan and which are recognized as the semantic components of expressivity out of the context.

Key words: Expressive, suffixes of the subjective assessment, prizren-timok speeches.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'282.2(082)
81:929 Белић А.(082)

НАУЧНИ скуп Александар Белић - 110 година од појаве Српског
дијалектолошког зборника (2015 ; Ниш)

Александар Белић - 110 година од појаве Српског дијалектолошког
зборника : зборник радова са истоименог научног скупа [одржаног од 17. до
18. априла 2015. године] / приредила Јордана Марковић. - Ниш : Филозофски
факултет, 2017 (Ниш : Scero print). - 191 стр. : илустр. ; 24 см. -
(Библиотека Научни скупови / [Филозофски факултет , Ниш])

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија
уз сваки рад. - Резюме ; Summary. - Библиографија: стр. 137-185. -
Регистар.

ISBN 978-86-7379-442-6

1. Марковић, Јордана [приређивач, сакупљач]

а) Белић, Александар (1976-1960) - Зборници б) Српски језик - Говори -
Зборници

COBISS.SR-ID 230664460